

İslâm ve Küreselleşme: Fırsatlar ve Tehditler

Şevket TOPAL*

ABSTRACT

Islam in Global Perspective: Challenges And Opportunities of Globalisation Concerning Islam

As the world around us has become a global village due to globalisation process, radical changes and great transformations has occurred in the fields of economics, communication technologies and cultural interactions. Closely associated with these great transformations many new terminologies, concepts and theories have emerged and/or the old ones have been given a new breath in response to these new challenges. As a result, many societies have come to terms with the necessities of the re-evaluation of their values including the religious ones. In fact, throughout history religion has been always at the centre of discussion in relation to the all great changes and transformations known to us, let it be in radical or in conservative terms and Islam has been no exception.

This paper is aimed to examine the role of Islam in the globalisation process with respect to the promises that it may offer to man kind in response to challenges brought about by the very process of Globalisation.

Keywords: *Globalisation, İslamic Values, Cultural İnteraction, renewalism*

I

“Evrensel, dünya genelinde, dünyanın bütününü kapsayan” anlamlarına gelen küresel kelimesinin mastar formu olan küreselleşme; sözlükte “*beynelmilel, uluslararası*” anlamlarına gelmektedir.¹ İstılâhta ise, küreselleşmenin üzerinde uzlaşılabilmiş bir tanımından söz edebilmek oldukça güçtür.² Bu sebepten olsa gerek küreselleşme, kimi düşünürlerce *üzerinde çokça söz edilen ama ne olduğu pek de anlaşılmayan bir kavram* olarak nitelen-

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukûku Anabilim Dalı. stopal@yyu.edu.tr

1 J. A. Simpson- E.S.C. Weiner, *The Oxford English Dictionary*, Oxford, 1989, VI, 582. Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2001, s. 476.

2 Tozlu, Necmettin, *Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler*, Ankara, 2003, s. 174. Ayrıca tanımlama bazında farklı küreselleşme tartışmaları için bkz.: Robertson, Roland, *Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik*, (Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm içerisinde), derleyenler: Abdullah Topçuoğlu-Yasin Aktay, Ankara, 1996, s. 124-127.

dirilmiştir.³ Bununla birlikte onun en özlü tanımlarından birisi şöyledir: “Küreselleşme, coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreçtir.”⁴ Tanımdan da kolaylıkla anlaşılacağı üzere, küreselleşme ile birlikte insanın zaman ve mekanla sınırlandırılmasının önündeki engeller kalkmakta, bu engellerden kurtulduğunu gittikçe daha çok hisseden insanlar birbirleriyle çok daha sıkı bir etkileşim içerisine girebilmektedir.

Küreselleşmenin başlangıcı, yukarıda da ifade edildiği gibi çok eskilere dayandırılmaya çalışılsa da; bütün bunları bugünkü anlamda bir küreselleşme olarak değil, belki bu yönde bir eğilim olarak kabul etmek sanırız daha doğru olacaktır. Zira küreselleş(tir)me dünya çapında gerçek gücünü ve etkisini, son derece etkin iletişim ve hızlı ulaşım ağlarının kurulmasıyla birlikte göstermeye başlamıştır. Bu aşamadan itibaren enformasyonun gelişimi, tüketim anlayışlarının dünya genelinde büyük değişimlere uğraması,⁵ geleneksel yaşam kalıplarının terk edilerek yerine kozmopolit bir hayat tarzının tercih edilmesi, olimpiyat oyunları ve diğer büyük çaplı sportif etkinlikler, ulus devlet anlayışının çeşitli uluslararası anlaşmalar yoluyla zayıflaması veya dış etkiler sebebiyle kendi ekonomik kaynaklarını verimli bir şekilde kullanamaması⁶ ve buna eklenebilecek daha pek çok sebepten dolayı dünya gerçekten küçülmüştür. Bu küçülen dünyada ise olaylar büyük ölçüde birbirine bağımlı olarak gelişmeye başlamıştır.

Hızlı iletişim, malların ve hizmetlerin çabuk dolaşımı, bankacılık sektöründeki teknolojik imkanlar sebebiyle hızlı para transferleri ve bütün bunlara bağlı olarak işveren sektörünün ucuz emek peşinde koşması küreselleşmenin ekonomi ağırlıklı bir karaktere sahip olduğu çağrışımı yapsa da, bu durum küreselleşmenin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Zira politik gerginlikler, göç dalgaları, savaşlar, gelir adaletsizliği, çevre sorunları, kültürel farklılaşmalar, açlık ve sefalet gibi pek çok sorun, küreselleşmenin sadece ekonomik ilişkilerle değil, belki en az onun kadar sosyal düzenlerle de ilgili olduğunu göstermektedir.⁷

Öte yandan küreselleşmenin etkileri her toplum üzerinde değişik cereyan etmektedir. Küresel çapta sınırları aşan bilgi akışının meydana getirdiği büyük çaplı dönüşümler, milletler arasındaki ekonomik ve politik ilişkileri çok bilinmeyenli denklemlere dönüştürmüştür.⁸ Sözgelimi, büyük devletlerin üçüncü dünya ülkelerine yönelik iyileştirme ve geri kalmışlıktan kurtarma operasyonlarına girişmeleri(!), genellikle o milletleri çok daha içinden

3 Monge, Peter, *Küreselleşme Sürecinde İletişim*, (Çev.: Cem Pekman), M.Ü. İletişim Fakültesi Yayını, Ocak, 2001, sayı 11, s. 51.

4 Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Ankara, 1999, s. 449.

5 Topçuoğlu, Abdullah-Aktay, Yasin, *Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm*, Ankara, 1996, s. 21.

6 Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslâm*, İstanbul, 2001, s. 218.

7 OECD, *Devolution and Globalisation*, Paris, 2001, s. 25; 39.

8 OECD, *Devolution and Globalisation*, s. 21.

çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Fakat işin garip tarafı bu ülkelere ekonomik ve askerî yardımın yapılmaması durumunda ise sorun diğerinden daha az olmamaktadır.⁹ Ancak her şeye rağmen küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu; hızlı bilgi akışı, milletler arası ticari hayat, teknoloji alanındaki baş döndürücü gelişmeler geçmişle mukayese edilemeyecek kadar etkin bir konuma gelmiştir. Küreselleşme yeni bir olgu olmakla birlikte, günümüzde onu gündeme taşıyan temel saik, bu ilişkilerin çok hızlı bir şekilde ve bütün bir yer küreyi etkileyecek çapta olmasıdır.¹⁰

II

Küreselleşme ile birlikte adeta *küresel bir köy* haline gelen dünyamız; başta iletişim teknolojisi olmak üzere, ekonomik ilişkilerde, kültürler arası etkileşimlerde, ulusal ya da uluslararası güvenlik anlayışlarında ve daha pek çok alanda büyük dönüşümler yaşamış; bu büyük dönüşümlere bağlı olarak geleneksel yaşam tarzlarını, yerleşik kültürleri, dini düşünceleri, ekonomik uygulamaları ve hukuku¹¹ da kapsayacak yeni bir dünya düzeni kurulmaya çalışılmıştır.¹² Esasında bu türden eğilimler insanlık için çok yeni olmamakla birlikte; etkisi, hızı, nitelikleri ve belirsizlikleri bakımından günümüzdeki süreç geçmişle mukayese edilemeyecek derecede karmaşık bir yapı arz eder.

Çok eski dönem uygarlıklarından beri insanlar, daima bilinmeyi keşfetme ve var olan imkanlardan azami derecede istifade etme yollarını aramıştır. Bu arayış neticesinde büyük kültürler ve medeniyetler ortaya çıkmış ve kimi zaman dünya imparatorluğuna gidecek kadar muazzam bir gücün sahibi olmuşlardır.¹³ Bu durum biraz da, insanların tarih boyunca sürekli olarak küresel hakimiyet kurma arzusunda olduğunu göstermektedir. Ancak bugünkü anlamda bir küreselleşme hareketinin ilk emâreleri XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır.¹⁴ Bu tarihten itibaren macera ruhlu bir kısım insanların, zenginlik hayaliyle çıktıkları küresel seyahatlerde, renkli hayatları ve maddi zenginlikleri keşfetmeleri, dünya için farklı bir dönemin ilk ha-

9 Bu sebeple küreselleşmenin tek bir kavram olarak değil de, karmaşık ilişkiler ağı olarak algılanması çok daha yerinde olacaktır. OECD, *Devolution and Globalisation*, s. 21.

10 Bkz.: OECD, *Devolution and Globalisation*, s. 21 vd.

11 Ülkemizin Avrupa Birliği'ne dahil olma süreci çerçevesinde kabul etmiş olduğu; Gümrük Birliği Yasası, Türk Ceza Kanunu'ndaki bir kısım değişiklikler ile ardı ardına çıkarılan ve sayıları halihazırda yediyi bulan Avrupa Birliği Uyum yasaları bunun en güncel örnekleri arasındadır.

12 Benzer değerlendirmeler için bkz.: Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslâm*, s. 53.

13 Eşkinat, Ranâ, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Eskişehir, 1998, s. 3; 8; Efeler, Kadir, *God-Father Devlet Anlayışı ve Küresel Sivil Toplum*, Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, I (2003), sayı, 3, s. 66.

14 Yaklaşık dört yüzyıllık bir geçmişi olmasına rağmen, 1960'lı yıllara kadar pek rastlanmayan küreselleşme kavramının kullanımında, 1980'li yıllardan itibaren büyük bir enflasyon yaşanmıştır. Hatta konu ile ilgili yapılan bir çalışmada, surf bu tarihten itibaren yapılan yayınların sayısının onbinler seviyesine geldiği ifade edilmiştir. (Eşkinat, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, s. 6. Benzer değerlendirmeler için ayrıca bkz.: Monge, *Küreselleşme Sürecinde İletişim*, s. 52.)

bercileri olmuştur. Zira çeşitli coğrafyalara yapılan keşifler, bir yandan o insanları zenginleştirirken, diğer yandan yeni bilgilerle ve kültürlerle tanıştıyordu. Edindikleri izlenimleri ve tecrübeleri kendi toplumlarına da aktaran bu ilk dönem kâşiflerinin/korsanlarının, elde ettikleri zenginliklerden, Avrupa'daki diğer meraklıların da haberdar olması ve onların da bu yola girmeleri, sömürgeleştirme ve köleleştirme sürecinin habercileri olmuştur.¹⁵ Nitekim tarihî süreç içerisinde, büyük küçük demeden Avrupa'daki bütün devlet (çık)lerin dünya üzerinde sömürgeleştirme yarışına girmeleri, bu işin kısa sürede bir devlet politikası olarak da benimsendiğini göstermektedir. Tarihin son dört yüzyıllık dilimini kapsayan bu süreç, bir anlamda, küreselliğin politik ve ekonomik bir hedef olarak bilinçli bir şekilde ortaya çıktığı dönem olarak da kabul edilebilir.¹⁶ Yine bu dönem içerisinde Avrupa'da yaşanan *Reform* ve *Rönesans* hareketleri neticesinde Batı dünyası ilimde, kültürde, sanatta, sanayide ve ekonomik kalkınmışlıkta büyük mesafeler almış; dünyadaki güç dengelerini kendi lehlerine tersine çevirmiştir. Diğer taraftan bütün bu gelişmelere bağlı olarak Avrupa'da yeni bir hayat tarzı belirmiş ve sosyal yapıda beklenmedik ölçüde farklılıklar oluşmuştur. Gündelik hayatın sade ve samimi ilişkileri ise hızla kaybolmaya yüz tutmuştur.¹⁷

Öte yandan başkalarının doğal kaynaklarını ve insan gücünü sömürmek suretiyle zenginliğini, refahını ve ekonomik kalkınmışlığını devam ettiren Avrupalılar, bu süreçte, diğer milletleri tam bir dramın ve sefaletin içerisine itmiştir. Sözelimi eski dönem savaşları insanlar için belli bir dönem çile ve ızdırap olmakla birlikte, gerçekte çoğu kez devletin adını ve yöneten hanedanını değiştirmekte; karmaşaların durulmasıyla birlikte herkes kendi ailesiyle gündelik işlerine devam edebilmekteydi. Lâkin, bu aşamadan sonra kendini dünyaya hükmeden bir güç olarak ortaya koyan batı dünyası, kendi ekonomik sistemlerinin ihtiyaç duyduğu hammaddeler dünyanın neresindeyse onu kendi ekonomisine kazandırmak uğruna her türlü çareye başvurmuş; bütün dünyayı kendi hakimiyet alanı olarak görmeye başlamıştır. Bu anlayışın neticesinde bir yandan baş döndürücü teknolojik gelişmeler yaşanırken, öte yandan bu gelişmelerin insanlık âlemine sunduğu pek çok sorun-

15 Esasında insanların ya da dinlerin kendi inançlarının, başkaları tarafından da paylaşılması istemesi ve bu uğurda çaba göstermesi (ki, Kur'an'da da bu türden ayetler sıklıkla geçer. Bkz.: Al-i İmrân, 3/64; En'âm, 6/19.) tarih boyunca sıradan şeyler olarak göze çarpmaktadır. Dahası biz kabul edelim ya da etmeyelim, dünyaya hükmetme sevdasında olan milletler çoğu kez dini referanslardan da destek alarak üstün ırk olduğu ve kendisinin dünyanın efendisi olması gerektiği düşüncesinden hareketle politika geliştirdiklerini destekleyen pek çok düşünceler/emmâreler mevcuttur. Paralel değerlendirmeler için bkz.: Kösebalaban, Hasan, *Din ve Amerikan Dış Politikası*, İslâmiyât VI (2003), sayı 2, s. 51-66. Ancak burada asıl önemli olan, bir şeyin niçin ve nasıl yapıldığıdır. Sözelimi Kur'an, çağrısını yaparken bütün bir insanlığı hedef alır ve müntesiplerinin bu uğurda gayret göstermesini ister. İnsanlar tarafından yapılan uygulamalar şeklen bu çağrıyla uyur gözükse de kendi çıkarları ve menfaatleri için bu yola çıkanlar Kur'an tarafından şiddetle kınanır. (Bkz.: Nisâ, 4/77; Enfâl, 8/6; Muhammed, 47/20.)

¹⁶ Eşkinat, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, s. 9 vd.

¹⁷ Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslâm*, s. 85.

lar ortaya çıkmıştır.¹⁸ Zira üretim için ucuz emeğe ihtiyaç duyulmuş¹⁹ ve bunu temin sadedinde kadınlar ve biyolojik gelişimini tamamlamamış çocuklar bile uzun saatler boyunca çalıştırılmak suretiyle düşük bir ücret karşılığında emekleri sömürülmüştür.²⁰ Sorun bununla da kalmamış evinden ve eşinden uzun süre ayrı kalan kadın, bir yandan işle boğuşurken öte yandan âilesel yükümlülüklerini ortaya koymada yetersiz kalmıştır. Bu ise dengesiz beslenen sağlıksız çocukları, dolayısıyla yüklü miktarda sağlık harcamalarını, artan çocuk ölümlerini ve daha pek çok sorunları beraberinde getirmiştir. Dahası doğal kaynakları ve istihdam edilebilir insan gücü fazla olan milletler, bu süreçte en fazla acıyı çekenlerin başında gelmişlerdir. Bu insanlar ya kendi ülkelerinde köle muâmesi görmüşler ya da kıtalararası insan ticaretinin ana sermayesi olmuşlardır.²¹

Sömürgeci büyük devletlerin kendi aralarındaki menfaat bölüşümleri, zamanla kavgalara ve kutuplaşmalara yol açmış; dünyamız XX. yüzyıl içerisinde iki büyük dünya savaşı görmüştür. Bütün bunlara ilaveten, kısa zaman aralıklarıyla yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları sorunları kat be kat artırmış; dünya, bir yandan âilevî bölünmüşlük neticesinde ortaya çıkan devâsa sorunlarla boğuşurken, öte yandan artan miktarda sanayi atıkları ve patlayıcı silahların yol açtığı çevresel felâketlerle boğuşmak zorunda kalmıştır. İnsanlık öyle bir girdabın içerisinde düşürülmüştür ki, artan maliyetleri karşılamak üzere daha çok kimyasal ve sanayi ürünlerine yönelmiş, silah geliştirilmesi ve ticâreti için büyük kaynaklar tahsis etmiş, kendi çıkarlarını koruma uğruna soğuk ya da sıcak savaşlardan geri kalmamıştır. Böylelikle, insanoğlu kendi eliyle felaketini oluşturarak,²² üstesinden gelinemeyecek derecede girift küresel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Durum ne olursa olsun bu dönem-

18 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Preston, Nathaniel Stone, *Politics, Economics, and Power*, New York, 1969, s. 24-29.

19 Bugün için bu durum çok daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Zira küreselleşme ile bir birlikte piyasaların kontrol mekanizması, rekabetçi piyasadan çok uluslu ekonomiye geçmiştir. Çok uluslu ekonomi ise her zaman verimlilik ve kâr esasına göre hareket ettiği için, bu verimliliğin artırılmasında işçi maliyetlerinin düşük olmasına ayrı bir önem vermiştir. Bu bağlamda çok uluslu şirketler mal ve emek maliyetlerinin en ucuz mal edilebileceği az gelişmiş ülkeleri yatırım alanı olarak seçmişler; karşılığında ise söz konusu ülkelerden vergi kolaylığı, ucuz ya da bedelsiz arsa tahsisi, çevre koruma tedbirlerini almamalarına göz yumma, işçilerin sendikal faaliyetlerinin ve hak arama mekanizmalarının kısıtlanması gibi büyük imtiyazlar elde etmişlerdir. Efeler, *God-Father Devlet Anlayışı ve Küresel Sivil Toplum*, s. 66 vd.

20 Sosyalizmin, XIX. Yüzyıl Avrupası'nın ağır hayat şartlarına ve çalışma koşullarına karşı, hümanist bir karşılık olarak yükselişe geçtiğini burada yeri gelmişken vurgulamalıyız. Bkz.: Preston, *Politics, Economics, and Power*, s. 99.

21 Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde halihazırda yerleşik bulunan yoğun zenci nüfus, ilk defa bu dönemdeki insan ticareti sonucunda oluşmaya başlamıştır.

22 "İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tatarsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler." Rûm, 30/41. Ayette, hem doğal yaşamdaki ve hem de toplumsal ilişkilerdeki bozulmalara dikkat çekilmektedir. İnsanların hukûk içerisinde kalarak değil de, kendi hevâlarına göre hareket etmeleri neticesinde her alanda bir kargaşa ve huzursuzluğun meydana geldiğine işaret edilmektedir. Bkz.: Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, VI/3833.

lerden itibaren başlayan dünyanın doğal kaynaklarına ve diğer imkanlarına sahip olmâ düşüncesi, o zamandan beri küllenmemiş, aksine artarak devam etmiştir. Bu süreç, büyük ölçüde İslâm coğrafyasını da etkilemiş ve pek çok Müslüman halk uzun süre sömürge idaresinde kalmıştır.²³ Zaman içerisinde şeklen bağımsızlığına kavuşturulan eski sömürge devletler ise, gerekli idâri(!) ve ekonomik(!) düzenlemelerden sonra, kendi milletinin aleyhine ve fakat sömürgeci milletlerin lehine çok daha verimli bir işletme haline dönüşürmüştür.²⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki güç dengeleri A.B.D. önderliğinde batı bloku ve S.S.C.B. önderliğinde doğu bloku ülkeleri olmak üzere iki farklı kutup temelinde kurulmuştur. 1950'lere kadar sömürge olarak yaşayan 1950'lerden sonra çoğu özgürlüğünü elde eden(!) çok sayıda üçüncü dünya ülkesi devlet ya da devletçikler ise, içinde buldukları iç ve dış etmenlere bağlı olarak, bu kutupta yer almak zorunda kalmışlardır. 1950'lerden 1990'lara kadar süren ve soğuk savaş dönemi olarak da adlandırılan bu iki kutuplu dünya; söz konusu ülkeler için ekonomik, politik ve kültürel bağımlılığı da beraberinde getirmiştir.²⁵ 1990'ların sonrasında ise iki kutuplu dünyanın doğu kutbunu oluşturan Sovyetler Birliği'nin, ani ve beklenmedik çöküşü, dünya üzerindeki güç dengelerinin de bir anda değişmesine ve tek kutuplu bir dünyaya doğru gidişe yol açmıştır. Bu aşamayla birlikte, tek kutuplu dünyanın aktif öznesi konumundaki Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya genelinde ne gibi bir ekonomik, kültürel ve siyasî yapılanmaya gideceği ve bunu ne ölçüde başarabileceği sorusunun doğru yanıtı ortaya konmadıkça küreselleşmeyi doğru anlamak da mümkün değildir. Zira dünya genelinde cereyan eden olayların kamuoyuna yansıtılan gerekçeleri ile olayların neticesinde elde edilme istenen hedefler son derece farklı olabilmektedir. 1990'lardan sonra gelişen küresel çaplı olayların seyrine bakarak bunları anlamak pekala mümkündür.

Küreselleşme eksenli gelişmelerin çoğunlukla kalkınmış ülkelerin ve onların sahip oldukları çok uluslu şirketlerin öncülüğünde şekillendiği bilinmektedir. Küreselleşme hareketleri ile birlikte, hem dünya çapındaki gelişmişliklerini ve hem de servetlerini katlayarak artıran güçlü devletler, zamanla daha zayıf devletleri de yanlarına çekerek kendi kutuplarını oluşturmuşlardır. Bu durum İslâm toplumları için de geçerlidir. Onlar, içerisinde buldukları coğrafi şartlar ve tarihî arka plan itibarıyla küreselleşme sürecinde bir yandan etkilenen, ama öte yandan da etkileyen bir özelliğe sahip olmuştur. Bu yönüyle küreselleşme sürecinde İslâm dünyasının yeri inkar edilemez.²⁶ Neticede toplum üzerinde derin etkilere sahip olan küreselleşme

23 Davutoğlu, Ahmet, *İslam Dünyasının Siyasi Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon*, Dîvân, 2002/1, s. 12-13.

24 Örnekleri için bkz.: Owen, Roger, *The Middle East In The World Economy 1800-1914*, New York, 1981, s. 221 vd.

25 Balaam N. David-Veseth, Michael, *Introduction to International Political Economy*, second edition, New Jersey, 2001, s. 323 vd.

26 Davutoğlu, *İslam Dünyasının Siyasi Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon*, s. 1-2.

sürecinde, devâsâ olumsuzluklar ya da belirsizlikler karşısında bunalan ve manevî olarak destek alabilecek bir mercie ihtiyaç duyan insanlık, dine daha çok yaklaşılmaya başlamıştır.²⁷ Bu etkisinden dolayı küreselleşme, aralarına hükûkun (dolayısıyla İslâm hükûkunun) da dahil olduğu,²⁸ değişik bilim kollarının ilgi alanına girmiştir.

III

İnsanlar, ortaya koydukları siyasal ve ekonomik sistemler yoluyla, tarihin her döneminde başkaları üzerinde söz sahibi olmayı ve çeşitli milletler tarafından örnek model olarak benimsenmeyi arzulamışlardır. Dahası, insanlar kendi sisteminin başkaları tarafından kabullenilmesini arzulamakla yetinmemiş, bunun başkaları tarafından da kabullenilmesi için çeşitli hal çarelerine başvurmuşlardır. Diğer yandan böyle bir hedefin gerçekleştirilebilmesi durumunda, söz konusu milletler tarafından, dünya arenasında söz sahibi olma hakkı yanında ekonomik, politik, sosyal, kültürel, askerî... vs. pek çok faydaların da elde edilmesi amaçlanmıştır.²⁹ Neticede gayesine ulaşmada başarılı olan milletler, kendi dönemlerinde başka milletler üzerinde söz sahibi olmuşlar; güçsüz olanlar ise mevcut duruma seyirci kalma ya da sömürge olmaktan başka bir tutum sergileyememişlerdir. Ancak tarihî verilerle de sabittir ki, hiçbir millet diğer millet üzerinde durduk yerde hâkimiyet ya da etki alanı oluşturmamış; aksine döneminin geçerli olan meziyetlerine en üst seviyede sahip olanlar bunu başarabilmişlerdir.³⁰ Günümüzdeki, küreselleşme sürecinin bu tarihî arka planının iyi kavranması durumunda, sorun çok daha kapsamlı olarak anlaşılacaktır.

27 Geniş bir değerlendirme için bkz.: Onat, Hasan, *Küreselleşme Üzerine*, G.Ü. Çorum İlahiyat Fak. Dergisi, 2002/1 cilt 1, sayı 1, s. 42-43.

28 İrge, N. Filiz, *Küreselleşmenin Yarattığı Gerilim!*, M.Ü. İletişim Fakültesi Yayını, Ocak, 2001, sayı 11, s. 71.

29 Tarih boyunca milletlerin hakimiyet alanını genişletme çabaları olmakla birlikte, son birkaç yüzyıl içerisinde ortaya çıkan ve evrensel anlamda iddia sahibi olan sistematik düşünce sistemlerinin, küreselleşmenin yaygınlaşmasında büyük payları olmuştur. Sözelimi Marx, burjuvayı amaçları ve kullandıkları metotlar açısından eleştiriye tabi tutar ve onların gerçek hedefinin dünya ticaretine ve kültür hayatına etki ederek kar elde etmek ve dünyayı kendi hakimiyet alanı olarak görmek olduğunu öne sürer. Bütün bu tenkitlerinin akabinde; 'buna dur diyecek tek gücün işçi sınıfı olduğunu ve onların tüm kapitalist kurumları yıkarak iktidarı ele geçireceklerini' beyan eden sözleriyle, gerçekte küresel hakimiyet kurmanın bir diğer anlamını zımnen ifade eder. (Bkz.: Eşkinat, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, s. 17-18.) Öte yandan küreselleşmeyi kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkaran; etkin iletişim, uluslararası ilişkiler ve karşılıklı anlaşmalar, çevresel sorunların üstesinden gelmede birlikte hareket etme ihtiyacı, toplumların gelişmesi ve modern dünya ile entegre olma istekleri gibi daha pek çok etkenden söz edilebilir.

30 Kur'an'da bu duruma işaret eden âyetler vardır. "Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..." Enfâl, 8/60. Bu ayet her ne kadar savaşta düşman karşısında başarılı olabilmek için güçlü bir orduya sahip olunması gerektiğine işaret etmekteyse de, delâlet yoluyla düşmana üstünlük sağlanabilecek her türlü askerî, ekonomik, politik ve teknolojik imkanlara sahip olunması gerektiğini bizlere bildirmektedir. Nitekim, Elmalî'li Hamdi Yazır da (ö. 1942) söz konusu âyetin tefsirinde zımnen buna işaret etmek suretiyle, gerekli olan her türlü gücün mevcut hale getirilmesi için lüzumuna işaret eder. Bkz.: Elmalî'li, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV/2425.

Tarih boyunca ekonomisini güçlendirmek için toprak ve ganimet elde etme ya da başka nedenlerden dolayı mücadele eden, savaşan, işgal veya sömürgeleştirme hareketlerine girişen insanlığı,³¹ (bütün bunları gerçekleştirirken, her ne kadar savaş hukuku açısından teoride mazlumların ve savunmasız kimselerin zarar görmeyeceği ilkesini benimsemiş olsa da,³²) girişmiş olduğu harekâtlarda bu ilkeyi çoğunlukla çiğnemiş; başkalarına zulmetmekten ya da ızdırap çekirtmekten geri durmamıştır. Bu, günümüz için de aynen geçerlidir. Ancak geçmiştekiler ile şimdikiler, etkisi ve genel karakteri bakımından birbirinden tamamen farklıdır. Niçekim, günümüzde belli bir alanda cereyan eden herhangi bir sorun, etkisini ânında bütün dünya genelinde gösterebilmektedir. Bunun askeri bir ihtilaf olması da şart değildir. Sözcülemi, salgın bir hastalık ya da bir ülkede meydana gelen ekonomik bir kriz bütün dünyayı ânında harekete geçirebilmektedir.³³

Dünya politikasını şekillendirmede etkin konuma sahip Batı ülkelerinin, özellikle üçüncü dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinde ise, pek çok etken devreye girmiştir. Zira bir yandan bu ülkelerdeki zenginlikleri kendine aktarma hesabını yaparken, diğer yandan kendi kültürünü ve değerlerini bu ülkelere benimsetme yolunu seçen sömürgeci devletler, söz konusu ülkelerin yönetim tarzını ve elitlerinin yaşantılarını etkilemede başarılı gözükseler de, kimi zaman yerli halkın muhalefetiyle karşılaşabilmişlerdir. Çünkü, ekonomik ve siyasi öngörüsü pek fazla olmayan bu türden halklar, kendi kültürlerine ve dîni değerlerine yönelme eğilimleri karşısında derhal harekete geçebilmişler; siyasal, ekonomik, kültürel ve politik hareketlerinde dîni düşüncelerini motive aracı olarak kullanabilmişlerdir.³⁴ Bu ise küreselleşme sürecinde dînin önemini azaltmamış, aksine daha da artırmıştır.³⁵

Dünya tarihinde son birkaç yüzyıl içerisinde cereyan eden olaylar bizlere, sömürgeci devletlerin dünya hakimiyeti kurma ve süper güç olma yolunda aşamalı bir yol takip ettiklerini göstermektedir. Bu anlamda öncelikle dünyanın değişik kesimlerine yapılan keşifler tamamlanmış; akabinde yeni bir sürece girilerek şirketleşmelere gidilmiştir. Bir sonraki aşamada ise güçlü askerî diktatörler ve sanayiciler yoluyla dünyaya hükmedilmeye çalışılmıştır.³⁶

31 Preston, *Politics, Economics, and Power*, s. 73-74.

32 İslam'ın, savaşlarda bile olsa kan dökülmesini önlemek için azami gayret gösterdiği ve düşmanı öncelikle sulh yapmaya zorladığını burada yeri gelmişken zikrederim. Savaş ise en son çare olarak düşünülmüştür. Bkz.: Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çeviren: Salih Tuğ), İstanbul, 1990, II, 999. Ayrıca savaşta öldürülen düşman askerlerinin uzvuna ve diğer azalarına zarar verilmemesi ile savaşa aktif olarak kadınlara, çocuklara ve emsal konumda olanlara dokunulmaması kuralı için bkz.: İbn Selâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım, *Kitâbu'l-Envâl*, (Thk.: Muhammed Halil Hiras), Kahire, 1981, s. 135-136; 178; Merğînânî, Burhanuddîn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty., II, 426; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1001-1002.

33 Yakın geçmişte yaşanan ve sars virüsünün dünya genelinde oluşturduğu panik ya da Uzak Doğu kökenli ekonomik krizin dünya ekonomisine etkisi bunun en son örneklerindedir.

34 Hayness, Jeff, *Religion in Third World Politics*, Buckingham, 1993, s. 6-7.

35 Bu durum bütün dinler geçerli olup, özellikle geride bıraktığımız yüzyılın son çeyreğinden itibaren, dünya genelinde bütün insanların dine yönelmelerinde belirgin bir artış olmuştur. Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 14.

36 Özel, Mustafa, *Kapitalizm ve Küresel Rekabet*, (Küresel Rekabet İçerisinde), İstanbul, 1994, s. 8.

Çağımızda cereyan eden süreç ise, bu hakimiyetin ulusal ve uluslararası hal-kalarının da oluşturulması yoluyla çok bilinmeyenli bir denkleme dönüştürülmüş şeklidir. Zira dünya üzerinde cereyan eden olaylar o kadar ani gelişmektedir ki, olaylar ve görünür sebepleri arasındaki ilişkileri açıklamak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu durum özellikle 1990'lardan sonra cereyan eden olaylarda çok daha belirgin olarak kendisini göstermiş; küreselleşme sürecine ayak uyduramayan ya da ayak bağı görülen unsurlar için, gerektiğinde iktidardan uzaklaştırma veya askeri tedbirler dahil olmak üzere, her türden çareler düşünülmüştür.³⁷ Bu anlamda, iki kutuplu dünyanın o dönemdeki süper gücü S. S. C. B.'nin kısa sürede dağılması ve toprakları üzerinde bağımsız pek çok devletin kurulması, aynı şekilde I. ve II. Körfez Savaşları zikredilmeye değer önemli olaylardır. Yakın tarihlerde cereyan eden her iki olay da, dünya genelinde doğurduğu küresel değişimler açısından son derece önemlidir. Zira dünyanın pek çok yöresinde yaşanan açlıklara, zulümlere, işkencelere rağmen dünyanın süper güçlerinin ilgilerini bu yörelere değil de, zengin doğal kaynakların bulunduğu yerlere yöneltmesi, çoğu kimsenin düşünüp de cevabını bulmakta oldukça zorlandığı sorulardır.

Diğer yandan İslâm coğrafyası küreselleşme sürecinin neresinde bulunmaktadır? şeklindeki bir sorunun muhtemel cevabı; *O'nu ne bugünü ve ne de geçmişi itibarıyla bu sürecin dışında tutmak mümkün değildir* şeklinde olacaktır. Zira buna her şeyden önce coğrafi şartlar ve tarihi geçmiş müsaade etmeyecektir. Çünkü tarihi olarak Avrupa, Asya ve Afrika'da geniş bir alan üzerinde hakimiyet kuran ve diğer coğrafyalarda da önemli ölçüde mensubu bulunan İslâm, bu milletlerin yaşantılarını, kültürlerini, hukûklarını kısacası her şeylerini etkilemiştir. Yine pek çok dönüşümün öncülüğü de yine bu coğrafyada gerçekleşmiştir. Diğer yandan Avrupalıların bir zamanlar terk ettikleri antik felsefeleri dahil, pek çok değeri Müslümanlar kanalıyla elde ettikleri de unutulmamalıdır. Bu bakımdan Müslüman kitleyi küreselleşme sürecinin dışında tutmak ve onu hedef kitle olarak belirlemek hiçbir açıdan tutarlı olmayacaktır.³⁸

Din, son çeyrek asır içerisinde, özellikle üçüncü dünya ülkeleri vatandaşlarının gündeminde daha fazla yer almıştır. Bu durum için iki farklı etkenden söz edilebilir. Birincisi şehirlerde yaşayıp da sosyal değişimleri yakından takip etme imkanı olan kesimlerin, bilimde, eğitimde, kültürde hamle yapmalarında ve ekonomik olarak kalkınmalarında dini belirleyici bir faktör olarak kabullenmeleri,³⁹ ikincisi ise kırsal kesimden şehir hayatına geçen ve açlık, yoksulluk, hastalık, ölüm korkusu gibi pek çok sorunlarla boğuşmak zorunda kalan insanların kendilerine sığınak olarak dîni görmeleri.⁴⁰ Bun-

37 Sözelimi kimi düşünürlere göre, İngiltere başbakanı Margaret Thatcher'ın, uzun bir başbakanlık döneminden sonra 1991'deki seçimleri kaybetmesinin ardında, uyguladığı iktisadî sistemin çağın gerisinde kalması ve küreselleşme sürecine ayak uyduramaması gerçeği yatmaktadır. Bkz.: Tuhurrow, Lester, *Kafa Kafaya Rekabet*, (Derleyen ve Türkçeleştiren: Mustafa Özel), İstanbul, 1994, s. 19 vd.

38 Davutoğlu, *İslam Dünyasının Siyasi Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon*, s. 1-5.

39 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 154.

40 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 114.

da kendilerine yönelik olarak Batılı ülkeler tarafından uygulanan gelişme plan ve programlarının başarısızlığı uğramasının yanında, belirlenen politikaların toplumda gerçek bir kaynaşma duygusu oluşturamamasının da büyük rolü olduğu söylenebilir.⁴¹ Esâsen bu durumun farkında olan Batı dünyası, hem kendi içerisinde ve hem de üçüncü dünya ülkelerine yönelik politikalarında dinin toplum üzerindeki işlevselliğini son derece önemsemekte ve kimi zaman buna paralele politikalar takip etmektedir.⁴²

Din, son yüz yıl içerisinde İslâm dünyasında da sıkça gündeme gelmiştir. Bunun sebepleri ve işlevleri ise ülkeden ülkeye değişiklikler göstermiştir. Meselâ, neredeyse son bir asır içerisinde bağımsız bir devlet olarak hayâtiyetini sürdüren Mısır, İran, Suriye, Lübnan... gibi devletler, politik sistemlerinin anayasal temellerini ve hakimiyet anlayışlarını Batılı kavram ya da kurumlara göre ayarladıkları için, bu durum, zamanla ülke içerisindeki muhafazakar çoğunluğun da tepkisine yol açmış;⁴³ zaman içerisinde dîni akımların canlanmasına ve gelişmesine sebebiyet vermiştir. Bunda, söz konusu ülkeleri yöneten ve İslâmî değerlere karşı hassas olduğunu vurgulayan Arap liderlerin, gerçekte İslâm'ı kendileri için bir çıkar aracından başka bir şey olarak görmemelerinin de payı vardır.⁴⁴

IV

Küreselleşme, hem bireysel ve hem de toplumsal alanı etkilemektedir. Ekonomik sıkıntılar sebebiyle kendi doğduğu toprakları terk ederek, şehirlere sığınan insanlar çoğunlukla burada refah yerine sıkıntılarla karşılaşmıştır. İşsizlik, açlık, yoksulluk, ahlâkî buhran, ailesel bölünmüşlük... gibi pek çok sorun bunlar arasında sayılabilir. Pek tabii, bu türden olumsuzlukların biri bireye diğeri topluma dönük iki ayrı yönü vardır. Bugün pek çok suçun işlenme oranının, ekonomik olarak alt kesimlerde yer alan kimseler tarafından daha sıklıkla işlendiğini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur.⁴⁵ Bu da bize göstermektedir ki, alt gelir gruplarında yer alan kimseler çaresizlik veya başka nedenlerden dolayı her zaman suç işleme riski ile karşı karşıyadırlar. Bu türden riskleri en aza indirecek çalışmalar ise devletin sosyal politikalarının en önemli bölümünü oluşturmak zorundadır. Buna göre; eğitim imkanları (ahlakî/dîni/çağdaş), ailenin korunması, bilinçli ve nitelikli nesillerin yetiştirilmesi için kaynak üretimi ve aile politikalarının belirlenmesi, barınma, beslenme, sağlık hizmeti, yoksullukla mücadele, iş imkanı,⁴⁶ adil ve dürüst

41 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 145.

42 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 123-124.

43 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 65.

44 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 67.

45 Bkz.: Kutlar, Aziz, *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörlerle Suç İlişkisi Üzerine Bir Ekonometrik Çalışma*, Ekev Akademik Dergisi VII, (2003), sayı 14, s. 297.

46 Bir hadisinde Rasulullah @ şöyle buyurmuştur: "Bizim bir işimizde çalışan kimsenin hanımı yoksa bir hanımla evlensin. Kimin de evi yoksa bir ev edinsin. Bineği olmayan da binek edinsin. Kimin de bir hizmetçisi yoksa kendisine bir hizmetçi tutsun." Bkz.: Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 265.

ücret politikası,⁴⁷ insan onuruna ve gücüne yaraşır çalışma şartları,⁴⁸ işçi ve işveren haklarının hakkaniyet ölçüsünde düzenlenmesi, dürüst ve kaliteli ticari ortamın oluşturulması ve piyasaya kaliteli mal arzı, hem üreticinin ve hem de tüketicinin haklarının karşılıklı olarak korunması⁴⁹ gibi konularda İslâm, hem bireye ve hem de topluma yönelik düzenlemeleriyle her iki kesimin de haklarını karşılıklı korumaktadır. Zira İslâm hukûkuna göre devlet ekonomik hedeflerini ortaya koyarken; toplumsal adaleti, genel bir eğitilmişlik seviyesini, tabana yayabilecek şekilde ekonomik gelişmişlik oranını ve aynı şekilde en üst düzeyde istihdam hacmini göz önünde bulundurmalıdır.⁵⁰ Bu anlamda yoksulu sosyal güvenlik şemsiyesi altına alması, barınma ve beslenme sorunlarını ortadan kaldırması, evlenemeyenlere evlenme imkanı sağlaması, iş kurmak isteyenlere kredi vermesi... gibi yükümlülükler onun asli görevlerindedir.⁵¹ Öte yandan devlet, kendi bireylerinin dünya ile entegre olabilmesi için onların önündeki her türlü engeli ortadan kaldırmalıdır. Bu konuda İslâm'da pek çok düzenleyici hüküm mevcuttur ve bunlar tarihi süreç içerisinde çok önemli görevler icra etmiştir.⁵² Bu anlamda; hür teşebbüs imkanları geliştirilmeli, İslâm dünyasıyla olan geleneksel bağlar, her alanda çağdaş normlarla yeniden yapılandırılarak kültürel ve ekonomik işbirliğine gidilmelidir. Bütün bunların uygulanması sürecinde, hem ahlâkî ve hem de hukûkî yaptırımları bir arada uygulayan İslâm'ın, halen günümüzde başta kadın ve çocuklar olmak üzere her yıl dünya genelinde milyonlarca insanın açlık ve kötü beslenme sebebiyle hayatını kaybettiği⁵³ bir dünyada, olumlu katkılar sağlayacağı kuşkusuzdur.⁵⁴ Zira İslâm'a göre dev-

47 Sözgelimi işçi çalıştıran kimse işçisine ne kadar ücret vereceğini önceden bildirmelidir. (Zeylai, *Nasbu'r-Raye*, IV, 131.) İşçi ise işverenin talebini eksiksiz yerine getirmelidir. Bkz.: Bardakoğlu, *Hizmet (İş) Akdinin Yapılması ve Uygulanması*, (İşçi İşveren Münasebetleri İçerisinde), İstanbul, 1990, s. 65.

48 Rasulullah buyurmuştur ki: "Kardeşleriniz sizin hizmetçilerinizdir. Allah onları ellerinizin altına verdi. Dileseydi sizi onların eli altına verirdi. Kimin eli altında kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçlerini aşan bir iş teklif etmeyin. Şayet böyle yaparsanız, siz de onlara yardım edin." Buhârî, İmân 22, Edeb, 44, Müslim, Eymân 38, 40; Ebû Dâvûd, Edeb, 124

49 "Zarâr ve mukâbele-bi'z zarâr yoktur" Mecelle, md. 19.

50 Nakvî, N. Haydar, *Ekonomî ve Ahlak*, (çeviren: İlhan Kutluer), İstanbul, 1985, s. 106.

51 Rasulullah dönemindeki bazı uygulamalar için bkz.: Birekul, Mehmet-Yılmaz, Mehmet Fatih, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Konya, 2001, s. 89 vd.

52 Klasik İslâm hukûkuna göre, kadın, erkek ya da topluluk olarak Müslümanlar, düşman ülke vatandaşı bile olsa, müslüman olmayan bir kimseye ülkeye giriş izni vermişse, o süre içinde tam bir dokunulmazlık hakkına sahipti. Bu süre içerisinde o kimse seyahat etme ve her türlü ticari faaliyette bulunma hakkına sahipti. Bkz.: Meydânî, Abdülğani el-Ğanemî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut, 1985, IV, 126; IV, 135. İslâm ülkesi vatandaşı olan ve Müslüman olmayan unsurlar (zimmîler) ise medenî haklardan yararlanmada Müslüman halkın sahip olduğu haklara sahiptirler. Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1987, III, 259.

53 Baysal, Ayşe, *Türk Kadının Beslenme Sorunu*, (Türk Toplumunda Kadın, Derleyen: Nermin Abadan Unat içerisinde), Ankara, 1979, s. 133-134.

54 "Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuyla ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin..." Nisa, 4/36. "Komşusu açken tok yatan bizden değildir." Bkz.: Suyutî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Camîu's-Sağîr*, Dimeşk, 1986, .II, 228; "Veren el

let; yönetimi altında bulunan bireylerin temel ihtiyaçlarını, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak yerine getirmek zorundadır.⁵⁵ Öte yandan İslâm toplumunda yaşayan bireyler, yoksulluk içerisinde kıvranan kimseleri araştırmak suretiyle onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır.⁵⁶ Çünkü Rasulullah'ın @ da işaret ettiği üzere "Komşusu açken tok yatmak..."⁵⁷ İslâm toplumunun prensipleriyle bağdaşamaz. Bütün bu türden hasletleri günümüz küreselleşme/modernleşme sürecinde hatırlamaya ve uygulamaya her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır.

Öte yandan İslâm'a göre, aile içi sorumluluklarının bir gereği olarak kişi, kendisinin bakmakla yükümlü olduğu fertlerin de ihtiyaçlarını karşılamak, onları muhtaç konuma düşürmemek hukûkî bir yükümlülüktür.⁵⁸ Nitekim "Hind, kocası Ebû Süfyan'ın 'kendisine ve çocuklarına cimri davrandığı için, kocasının yokluğunda malından alıp alamayacağını' sorması üzerine; Rasulullah @ : 'Örfün gerektirdiği/makul ölçülerde ihtiyacını karşıla!'"⁵⁹ buyurmak suretiyle hem o kimsenin bu tavrını onaylamamış ve hem de ailesinin gayrimeşru davranışlara girebilme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Bu durum, âile içi sadâkatın ve dayanışmanın sürekliliği açısından son derece önemlidir. Zira Rasulullah'ın @ da "Allah'ım! Fakirliğin şerrinden sana sığınırım..."⁶⁰ şeklindeki hadisinden de anlaşılacağı üzere yokluk ve yoksulluk insanı pek çok kötü yollara sürükleyebilir. Nitekim günümüzde bunun örnekleriyle sıkça karşılaşmak mümkündür. İslâm hukûku bir yandan sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirirken, diğer yandan da bireyleri çalışmaya yönlendirmiş; başkalarına muhtaç olmayı değil, muhtaçlara yardım etmeyi teşvik etmiştir.⁶¹

V

Var olan düzenin yeterli olmaması veya toplum ihtiyaçlarına cevap veremez hâle gelmesi, er ya da geç değişimlere kucak açar. Bu sebeple devletin hukûkî ve sosyal yapılanmasının toplumun ihtiyaçlarına daima cevap verir

alan elden üstündür" Buhari, zekat, 18; Müslim, zekat, 97; Nesai, zekat, 52. İslâm hukûkündaki bazı örnekleri için bkz.: İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, İstanbul, 1985, I, 225 vd.; Dâmâd Efendî, Muhammed b. Süleymân, *Mecmeu'l-Enhur fi Şerh-i Mültekâ'l-Ebhur*, Dar-u İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, yy., I, 491 vd.

55 Kurtubî, *İslâmî Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü*, (İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi içerisinde, Hazırlayan: Faruk Yılmaz), s. 96.

56 "Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adayıp yeryüzünde dolaşmayanlara, *hayalarından dolayı, kendilerini tanımayanların zengin saydıkları yoksullara* verin. Onları yüzlerinden tanırsın, insanlardan – yüzüzlük ederek – bir şey istemezler. Sarf ettiğiniz iyi bir şeyi Allah şüphesiz bilir." Bakara, 2/273.

57 Suyûtî, *Camîu's-Sağîr*, II, 228.

58 Meydânî, *el-Lübâb*, III, 91.

59 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 50; İbn Mâce, Ticârât, 65.

60 Ebû Dâvûd, Edeb, 101; Nesai, İstîâze, 14.

61 "Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşaya, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin..." Nisa, 4/36. "Komşusu açken tok yatan bizden değildir" Bkz.: Suyûtî, *Camîu's-Sağîr*, II, 228; "Veren el alan elden üstündür." Buhari, zekat, 18; Müslim, zekat, 97; Nesai, zekat, 52.

nitelikte kendini yenileyebilir bir karakter taşıması son derece önemlidir. Zira kendini yenileyemeyen, bir başka ifade ile ihtiyaçlara cevap veremeyen ve kısır bir döngü etrafında merkezîleşen bir sistemin bir süre sonra kendinden daha güçlü ve donanımlı medeniyetler karşısında zayıf düşmesi, hatta çöküntüye uğraması mukadderdir. Yakın ve uzak geçmişte yaşanan tarihi olaylar bunun sayısız örneklerini içerir.⁶² Bu anlamda sabit ve durağan bir yapıda olmayan İslâm'ın genel prensiplerinin, çağın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğunun veya en azından olması gerektiğinin altı çizilmelidir.⁶³ Bu sebeple çoğunlukla olumsuz karakterleriyle yansıtılmış olan küreselleşme süreci, aslında İslâm (ve O'nun hukuk prensipleri) açısından bir endişe unsuru olarak görülmemelidir. Aksine O, dünya genelinde son çeyrek asır içerisinde yükselen değer olan dinler⁶⁴ içerisinde, insanlığa her alanda en fazla çözümü üretecek karaktere sahiptir. Diğer yandan sınırları ve bilgi birikimleri birbirine kapalı olan bir dünyada, gerçek anlamda ekonomik bir kalkınmadan ve kültürel etkileşimden söz edilemez. Dış dünyaya kapalı bir toplumun kendi dışında kalan kültürlerle karşı hakkı ya da haksız pek çok düşmanlıklar beslemesi ve dış politikasını karşılıklı çıkar ilişkilerine ve mütekabiliyet esasına göre değil de çatışma ve düşmanlıklar üzerine kurması yüksek bir ihtimaldir. Esasında böylesine bir durumu İslâm'ın evrensel çağrısıyla bağdaştırmak pek de mümkün değildir.⁶⁵ Ancak, küreselleşme adı altında bir medeniyetin kendi dışında kalan medeniyetleri düşman ilan etmesi, sindirme ve sömürme yoluyla baskı altına almak istemesi İslâm tarafından kabul edilemez bir durumdur. Burada, Batı medeniyetinin mücadele alanının, sebebi ne olursa olsun, daha çok İslâm dünyasını hedef kitle olarak belirlemesi ise gerçek anlamda bir haksızlıktır. Çünkü medeniyetler arası kavgalara sebebiyet verebilecek bir küreselleşme hareketi yerine, insanlık için olumlu etkileşimler ve yararlar sağlayan bir hareket çok daha anlamlı olacaktır.

Küreselleşmeyi dinimiz, kültürümüz ve medeniyetimiz açısından azami ölçüde faydaya dönüştürme azminde olan kimseler, dünya gündemini ve evrensel çapta devam eden hadiseleri zamanında ve doğru bir şekilde takip etmeli, olaylar hakkında gerçekçi ve yerinde tespitlerde bulunmalıdırlar. Zira, soruların eksik ya da yanlış sorulması insanları yanlış cevaplara, dolayısıyla yanlış strateji ve politikalar üretmeye sürükleyecektir. Küreselleş(tir)me tartışmalarında aşırı taraftarlıkla ya da aşırı karşıtlıkla hareket etmek⁶⁶ sure-

62 İnsanlık için dönüm noktaları kabul edebilecek derecede büyük olayların, tarihin akışına etkisini anlatan bir çalışma için bkz.: Maksutoğlu, Mehmet, *Dünya Tarihinde Dönüm Noktaları*, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt, 13, sayı, 1/2000, s. 1-4.

63 Bkz.: İbn. Abdisselâm, *Kavaidü'l-Ahkâm*, s. 334; Devâlibî, *el-Medhâl*, s. 284.

64 Hayness, *Religion in Third World Politics*, s. 154.

65 "(Rasûlüm!) De ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın." Al-i İmrân, 3/64.

66 Bu anlamda özellikle aktüel tartışmalar takip edildiğinde rahatlıkla görülecektir ki, siyasi anlamda sol görüşü benimseyenler küreselleşmenin aşırı karşıt ucunu oluştururken, liberal düşüncüyü benimseyenler her fırsatta bunun tam tersi bir görüşü dillendirmekten geri durmamaktadırlar.

tiyle meseleye taraf olmak, doğruya ulaşmanın önünde ciddi bir engeldir. Bu bağlamda Müslüman entelektüel birikime düşen görev, olayı doğru bir şekilde değerlendirerek, öncelikle küreselleşmenin üzerimizdeki olumlu veya olumsuz yönlerini ortaya koymak ve bu parametrelere bağlı olarak dînî, hukûkî, kültürel, ekonomik, politik... çözümler üretmek yoluyla bireysel, toplumsal ve ülkesel bazda uygulanabilir olumlu icraatlara katkı yapmak olmalıdır.

Küreselleşme, bugün için, insanlara dünya üzerinde rahat ve kolay dolaşma, iş yapma, başka yerleri mesken tutma gibi pek çok imkanlar sağlamıştır. Bunun sonucunda, vasıfsız ve yeterince eğitim alamamış pek çok yoksul ve garip vatandaşımız, nafaka tedariki gayesiyle gittiği batı dünyasında hem kendileri ve hem de ülkeleri adına büyük atılımlar yapmışlar; ülkede yatırımların önemli bir itici gücü olurken, ikamet ettikleri batılı ülkelerin parlamentolarında görev alacak derecede aşamalar kaydetmişlerdir. Bu küreselleşmenin olumlu açıdan görülebilecek yönlerinden biridir. Avrupa toplumuna girmeyi bir hedef olarak benimseyen ülkemiz açısından pek çok uyum yasaları çıkarılmış, *kutsal devlet anlayışından insan merkezli bir yapılanmaya*⁶⁷ doğru hızlı adımlar atılmıştır. Öte yandan ülke içerisinde daha çağdaş eğitim teknikleri uygulanmak suretiyle kırsal kesimdeki bir öğrenci ile şehirde yetişen öğrenci internet vb. teknolojik imkanlar sayesinde dünyayı anında takip edebilir hale gelmiştir. Tarihi veriler açısından olaya bakıldığında, ülkemiz insanı matbaa ile Avrupa'nın yaklaşık 200 yıl sonra tanışabilmiştir. Bu gecikmenin görünür görünmez sebepleri burada bizim tartışma konumuz olmamakla birlikte, şu kadarını vurgulayalım ki, günümüz imkanlarında böyle bir gecikmenin olması hayal bile edilemez. Zira teknolojik yenilikler, kim tarafından ne şekilde engellenmeye çalışılırsa çalışsın, belki birkaç yıl gecikmeli de olsa, sonuçta mutlaka diğer toplumlara da kısa sürede ulaşabilmektedir.

Küreselleşme, maalesef milletler arasında kimi zaman düşmanlıkları besleyici bir tavırla da beraberinde getirmiştir. Bir başka ifade ile küreselleşmeye ayak diretenler ıslah edilmesi ya da yok edilmesi gereken bir engel olarak görülmüştür. Oysa İslâm'ın ana kaynakları ve genel prensipleri bakımından, savaş ilk tercih olarak görülmez.⁶⁸ Onun için asli olan barış ve kardeşliktir.⁶⁹ Öte yandan, bugün Batı medeniyetini oluşturan pek çok millet ve onların kullandıkları bilgi birikimi de dahil, hayatîyetini İslâm'a gönül vermiş milletlerin hoşgörüsüne borçludur. Unutulmamalıdır ki, İslâm medeniyetini temsil eden milletleri bu yönde davranmaya sevk eden en önemli sâik, İslâm'ın hukûkî ve ahlâkî prensipleridir.

67 Doğu toplumlarında sıkça görüldüğü üzere bireyin, devlete karşı güçsüz konumda olmasının temel nedeni, bu tür toplumlarda ferdi koruyacak yeterli mekanizmaların kurulmamış olmasıdır. Bkz.: Sarbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslâm*, s. 120.

68 Meydânî, *el-Lübâb*, IV, 116.

69 "Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz." Hucurât, 49/10.

İslâm dînin,⁷⁰ canın,⁷¹ neslin,⁷² aklın⁷³ ve malın⁷⁴ korunmasına (el-mekâsîdu's-şer'iyye) büyük önem verir ve bunların korunmasını zarûrî görür.⁷⁵ Bu bağlamda özellikle içerisinde bulunduğumuz asır içerisinde aileye, mala ve cana yönelik tehditler göz önüne alındığında İslâm'ın, bu beş esasın korunmasına yönelik olarak benimsemiş olduğu hukûkî prensiplerin önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Zira sağlıklı bir neslin ve dengeli kalkınmışlığın temelinde güçlü bir âile modeli yatar. Bugün için gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve mal bölüşümündeki uçurumlar, malın/servetin korunması önündeki en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Halbuki, herkesin aynı ölçüde gelire ve servete sahip olamayacağı gerçeğinden hareket eden İslâm dîni, bir kısmı gönüllü bağış ve ailevi yükümlülüklere dayalı,⁷⁶ diğer bir kısmı ise dini zorunluluk⁷⁷ kabilinden getirmiş olduğu yükümlülüklerle ola-sı tehlikeleri önlemeyi amaçlamıştır.

Kapitalizm öncesi bütün sistemlerde, iktisadi sistemin bütün işleyişi toplum tarafından belirlenirken, kapitalist sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte ekonomiye hakim olan kurallar, bizatihi sistemin kendisi tarafından işleme konmuş ve toplumdaki bunlara uyması istenmiştir.⁷⁸ Bu arada toplum, kendini kapitalist ekonomik sistemin dışına taşıyabilecek esaslı alternatiflerden de mümkün mertebe yoksun bırakılmıştır.⁷⁹ Kapitalizm öncesi geleneksel ekonomik yapı, ya asırların ortak aklı/toplumsal bilinci olan genel/yerleşik örf ve âdetlerine ya da topluma hâkim olan dîni/ahlâkî ilkelerin belirlediği hedeflere dayanmaktaydı.⁸⁰ Bu yapı içerisinde bir malın; üretimi, piyasa-

70 "Kim (dinin hükümlerine) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır." Maide, 5/5.

71 "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." Nisa, 4/93.

72 "(Rasûlüm!) Mümin erkeklerle, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler..." Nûr, 24/30-32.

73 "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar... namaza yaklaşmayın." Nisa, 4/43.

74 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin." Nisa, 4/29.

75 İslâm hukûkunda din, can, akıl, nesil ve mal şeriatça korunması zaruri olan beş temel esası oluşturur. Bu beş şeyin korunmasına yönelik şeyler maslahat; ortadan kaldırılması ise mefselettir. Bkz.: Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ*, Darul-Fikir, yy., ty, II, 286 vd.

76 Meydânî, *el-Lübâb*, III, 105 vd.

77 "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir." Tevbe, 9/60.

78 Özel, *Kapitalizm ve Küresel Rekabet*, s. 8.

79 Her ne kadar kendisinin serbest piyasadaki rekabetçi bir tavır sergilediği anlayışını dünya piyasalarına egemen kılmaya çalışsa da, esasında kapitalizm serbest piyasadaki değil, aksine tekelleşmeden yanadır. Zira onun temel mantığı daha çok kazanmak, piyasa-nın tamamını ele geçirmek ve bu yolla rakiplerini ortadan kaldırmaktır. Bkz.: Özel, *Kapitalizm ve Küresel Rekabet*, s. 8.

80 İslâm hukûku ile ilgili eserlerin "Kitâbu'l-Büyu" bölümlerinde bunun zengin örneklerini bulmak mümkündür.

ya arzı (mübadelesi), tüketiciye ulaşması ve fiyatlandırılması da, insanların inançlarıyla şekillenen genel ahlâkî ilkelere ve ticarî hukûk kurallarına göre oluşmaktaydı.⁸¹ Bugün küreselleşmenin olumsuz etkisi sebebiyle, insanlar mal kazanma uğruna adeta inançlarından kaynaklanan pek çok hasleti unutmaya yüz tutmuştur. Bu hasletlerin yeniden elde edilebilmesi yolunda da İslâm'ın zengin hukûkî mirasından faydalanılabilir. Unutulmamalıdır ki, daha çok kazanma hırsıyla ve rakipleri yok etme düşüncesiyle hareket ederek, piyasalar üzerinde tekelleşmeye giden anlayış, İslâm hukûkunun temel prensipleriyle bağdaşmaz.⁸²

Sonuç

Küreselleşme, insanlık alemi hem olumlu ve hem de olumsuz açılardan etkilemiştir. Sözgelimi; açıklıklar, yoksulluklar, savaşlar, gelir dağılımındaki adâletsizlikler, göç dalgaları, çevre kirliliği, insanlar ve toplumlar arasında güven bunalımı, millî ve dînî duyguların zayıfla(tıl)ması, dînî kavramların ve değerlerinin içinin boşaltılarak anlam kaybına uğratılması, devletlerin birbirleriyle mücadelede gerekirse illegal yolları ve terörü bir yöntem olarak kullanma eğilimine girmesi... ilk çırpıda sayılabilecek olumsuzluklardandır. Bütün bu sayılanlar doğru olmakla birlikte, bunların üstesinden gelmede İslâm'ın çözümlerinden de faydalanılabileceği muhakkaktır. Zira insanlık tarihi boyunca dînin, kitleler üzerindeki etkisi tartışmasızdır. Bu sebeple küreselleşmenin ne olup olmadığı ve kendi değer yargılarımız bakımından neyi ifade ettiği sorusuna doğru cevabı bulmak, öncelikli tespitlerimiz arasında olmalıdır. Bunun yanında, küreselleşme sürecinde başat rol oynayan Batı dünyasındaki ilmî gelişmeleri ve sosyal bilimler alanında cereyan eden ileri boyutlu tartışmaları çok iyi takip etmek gerekir. Öte yandan, medenî dünyada söz sahibi olmanın temel ön şartı olan kalkınmışlık düzeyinin gereklerini ülke değerlerine ve siyasal sistemine yansıtmak da bir diğer hedef olmalıdır. Çünkü, gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkeler pek çok eksiklikleri sebebiyle küreselleşmenin aktif bir öznesi değil, pasif bir nesnesi olarak bu sürecin içerisinde yer almak durumunda kalmıştır. Tarihte en üst düzey uygarlıkların kurulmasına öncülük etmiş bir medeniyetin mensupları olarak, bizler bu sürece küsmek ve onun içerisinde eriyip gitmek yerine, ona bir yerinden intibak ederek kendi medeniyetimiz lehine kazanımlar elde etme çabası içerisinde olmalıyız.

81 Geniş bilgi için bkz.: Özel, *Kapitalizm ve Küresel Rekabet*, s. 8.

82 Bilmen, *İstifâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, VI, 125; Karaman, *Mukayeseli İslâm hukûku*, II, 86.